

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК908(477.43/.44) "1920/1922"

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2023-43-41-46>**Геннадій Кучеров**

НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: kucherovgennadij@gmail.com
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7979-0855>

Оксана Палилюлько

НРЗВО «Кам'янець-Подільський державний інститут»,
кандидат історичних наук, доцент (Україна)
e-mail: Palululko1980@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9314-0461>

**Діяльність сільських «Просвіт» Подільської губернії у 1920–1922 рр.
(за документами Державного архіву Вінницької області)**

Анотація. Метою статті є з'ясування діяльності сільських «Просвіт» Подільської губернії та їхні взаємовідносини з радянськими органами влади у контексті зміцнення останніх. **Методологія дослідження** ґрунтується на принципах історизму, науковості, системності. Під час роботи були використані методи аналізу, синтезу, проблемно-хронологічний, історико-системний, узагальнення та ін. **Наукова новизна дослідження** полягає у тому, що вперше в українській історіографії, на основі маловідомих та невідомих раніше архівних матеріалів і документів, простежено становище сільських «Просвіт» Подільської губернії та особливості їхніх взаємовідносин з органами влади радянського режиму. Досліджено, що у перші роки становлення сільських «Просвіт» Подільської губернії радянські функціонери підтримували діяльність просвітницьких організацій, сподіваючись використати їх для пропагування своїх ідеологічних засад. Визначено і обґрунтовано порівняно лояльну політику режиму щодо просвітницьких організацій. **Висновки.** На початку 1920-років в умовах становлення більшовицького режиму на території Подільської губернії спостерігалось подальше утворення сільських «Просвіт», ініціаторами якого виступали як мешканці сіл, так і представники влади. Останні намагалися використати популярність товариств для зміцнення свого впливу на селі. Для виконання цього завдання діяльність осередків фінансувалася з державного бюджету. У міру зміцнення радянського режиму відбувалася систематична реорганізація просвітницьких організацій, а їхнє становище стало погіршуватися. Врешті-решт, не знайшовши в них масової підтримки у проведенні соціалістичних перетворень на селі, керівники України стали на шлях обмеження діяльності «Просвіт», а згодом і повної їхньої ліквідації.

Ключові слова: більшовики, діяльність, осередок, радянський режим, сільські «Просвіти», товариство.

Постановка проблеми. В останні десятиліття набувають поширення регіональні дослідження, а тематика наукових пошуків стає дедалі різноманітнішою. Відтак виявлення та використання якомога більшої кількості архівних матеріалів спроможне суттєво доповнити джерелознавчу базу окресленої проблеми. Зокрема, у державному архіві Вінницької області зосереджені документи, які безпосередньо висвітлюють питання щодо трансформації ставлення радянського режиму до просвітницьких товариств у 1920–1922 рр.

На нашу думку, дослідження питання про ставлення радянських функціонерів до «Просвіт» Подільської губернії сприятиме формуванню уніфікованого погляду науковців на порівняно активну їхню діяльність та процес ліквідації на початку 20-років ХХ ст.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Інтерес до історії «Просвіт» Подільської губернії відродився і посилювався з проголошенням незалежності України. Серед вчених, які цікавилися цією проблемою, варто відзначити А. Середяк (Середяк, 1993), Л. І. Євселевського і С. Я. Фарину (Євселевський & Фарина, 1993), Ж. Ковби (Ковба, 1993), В. С. Лозового (Лозовий, 1996), Т. Осташко (Осташко, 1997) та ін. Ці дослідники з'ясовували переважно культурно-освітні аспекти функціонування «Просвіт».

Діяльність подільського товариства розглядалася у дисертаційних дослідженнях. Так, функціонування «Просвіт» на Поділлі наприкінці ХІХ ст. – першій половині ХХ ст. вивчав О. М. Герман (Герман, 1995). Педагогічну та культурно-просвітницьку діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі (1906–1923 рр.) розкрив Б. С. Кришук (Кришук, 2012).

«Просвіту» як чинник націотворення українського народу на початку ХХ ст. – в 20-х рр. ХХ ст. (на прикладі подільського товариства) з'ясувала О. В. Малюта (Малюта, 2001). У роботі Ю. В. Телячого, В. Р. Адамського, Б. С. Крищука (Телячий & Адамський & Крищук, 2020) відзначено величезну роль товариств у становленні та розвитку системи освіти у подільському регіоні на початку ХХ ст.

Осмислення історії просвітницьких товариств вимагає чималого часу і наукового аналізу. Попри значний доробок у вивченні цієї теми вітчизняними фахівцями, є аспекти, які потребують більш ретельного дослідження. До них відноситься історія сільських «Просвіт» Подільської губернії.

Метою статті передбачено проаналізувати становище та особливості діяльності сільських «Просвіт» Подільської губернії на початку 20-х років та їхні взаємовідносини з органами радянського режиму.

Виклад основного матеріалу. Діяльність «Просвіт» в Україні, зокрема на території Подільської губернії, стала предметом ретельної уваги з боку більшовиків. Справа у тому, що протягом 1917–1918 рр. останні у своїх намірах здобути владу в Україні не рахувалися з особливостями української дійсності, вважали діяльність просвітницьких організацій – виразників і поборників української культури, загрозливою для своїх планів. Відтак діяльність «Просвіт» заборонялася, а її представники – переслідувалися. До того ж, відкрита експансія викликала сильну протидію переважно сільського населення, що вилилося у народні повстання проти загарбників.

Ситуація кардинально змінилася напередодні третьої навали більшовиків. Відносно українських села політика більшовиків зазнала трансформації. Захопити Україну, не підкоривши за таких обставин сільське населення, було неможливо. Водночас вже враховувалася специфічна роль «Просвіт», які згуртовували більшість молоді та фактично всю культурно-освітню сферу.

Значною проблемою для комуністичного режиму стало й те, що йому бракувало відданих працівників, на яких можна було б опертись, а політпрацівників було обмаль. Тож відразу відмовитися від просвітницьких осередків, які мали величезну підтримку місцевого населення, було неможливо. Поширенню просвітництва на селі сприяло й те, що у першій половині 1920 р. Комуністична партія (більшовиків) України не визначила свого офіційного ставлення до «Просвіт», а це зі свого боку ставило у двояке становище Народний комісаріат освіти: чи підтримувати «Просвіти», чи ні. Народний комісар освіти УСРР В. Затонський був не проти діяльності просвітницьких товариств.

Завершення основних бойових дій та зміцнення влади радянського режиму спричинило часткову зміну ставлення до просвітницьких товариств. Виникла необхідність у зміні їхніх статутів відповідно до нових реалій. У 1920 р. позашкільний відділ народосвіти при Народному комісаріаті освіти (НКО) розпочав кампанію із реорганізації «Просвіт». Їм фактично нав'язували приймати зразковий (пролетарський) статут, за яким осередки мали допомагати радянському державному будівництву. Крім того, для зміцнення свого впливу у товариствах, Наркомосвіти вніс примітку до нового статуту, за якою не мали права бути членами «Просвіт» «капіталісти, поміщики, фабриканти, попи, куркулі й інші вороги Радянської влади» (ДАВіО, ф.р.-5009, оп.1, спр.21, арк. 230). Таке рішення суттєво звужувало соціальну основу осередків і послаблювало їх.

«Просвіти», які реорганізовувалися на підставі нового статуту, отримували назву радянських або «червоних Просвіт». Вони мали замінити у майбутньому старі осередки, історія яких була пов'язана з Українською Народною Республікою. Паралельно при «Просвітах» утворювалися осередки Комуністичної Спілки Молоді України (КСМУ), які розпочали активну боротьбу за здобуття прихильності сільської молоді. Використовуючи її безграмотність, застосовуючи адміністративний важіль впливу та фальсифікуючи інформацію, зокрема, про те, що КСМУ виконує ті ж функції, що і «Просвіти», представники Комуністичної партії (більшовиків) України та КСМУ намагалися завербувати її у свої структури. Спочатку це вдавалося – недосвідчена молодь записувалася у ці організації, проте ознайомившись із їхнім статутом, переважна більшість виписувалася з них. Водночас, залучаючи представників більшовицьких організацій до складу товариств і замінюючи членів правління, а також беручи їх на державне утримання, планувалося перетворити «Просвіти» на осередки соціалістичної культури на селах.

Крім того, створюючи практично наново систему просвітництва, більшовики пішли на ліквідацію аполітичної позашкільної сфери. Це виразилося в закритті позашкільних відділів і створенні у грудні 1920 р. при НКО Головного політично-освітнього комітету (Головполітосвіти), який був зобов'язаний встановити повний контроль над культурно-освітньою сферою, а отже, і над «Просвітами».

Значною перешкодою у діяльності «Просвіт» стала мобілізація просвітян до радянської армії. Особливо негативні наслідки це мало для тих осередків, в роботі яких брали участь

просвітяни – відповідальні за ту чи іншу ділянку роботи. Так, до Гайсинського повітвідділу народів 15 грудня 1920 р. звернулися селяни с. Шляхове, а також Тернівський волвідділ народів з проханням порозумітися з комісією по відстрочках, щоб були звільнені від військової служби голова «Просвіти» Х. Данильченко, режисер І. Сторожук і аматор М. Больтан, які були незамінними працівниками культурно-освітнього гуртка. З приводу подання була накладена резолюція про те, що від військової служби працівники «Просвіт» не звільняються (ДАВіО, ф.р.-841, оп.1, спр.10, арк.102). Як показувала практика, замінити мобілізованих просвітян виявлялося непосильною проблемою. У с. Березівка того ж повіту до складу аматорського гуртка входило 25 осіб. Через мобілізацію залишилося 14. Крім того, гурток не мав дівчат і виконувати жіночі ролі було нікому (ДАВіО, ф.р.-841, оп.1, спр.10, арк. 159). В окремих випадках просвітянам надавалася відстрочка.

При більшовиках тривала діяльність «Просвіт» із організації театральних заходів, які контролювалися владою. Зокрема, у с. Кисляк Подільської губернії музично-драматичний просвітницький гурток керувався у своїй діяльності інструкцією (ДАВіО, ф.р.-841, оп.1, спр.16, арк. 52). Відповідно до неї театральна секція мала за мету: 1) у формі розваги поширювати народну освіту й культуру; 2) добувати кошти для «Просвіти». Волосні театри користувались інструкцією, за якою дозволялося ставити лише вистави, рекомендовані повітполітосвітою. Вводилися пільгові квитки для червоноармійців та членів профспілок. В окремих випадках для військових вистави ставилися безкоштовно, за винятком тих, що організовувалися на користь «тижня фронту». Отримані кошти передавалися спеціальній комісії. Для приваблення людей похилого віку до просвітницької роботи організовувалися безкоштовні вистави. Загалом діяльність драматичних гуртків і театральних секцій стала головною з-поміж інших форм роботи подільських товариств. Саме до цієї сфери був прикутий підвищений інтерес радянського режиму і це не випадково: театральні структури приносили найбільше коштів, а вистави – дієвий засіб пропаганди і агітації. Ось чому контроль за ними посилювався. Згоду на постановку вистав давав волосний відділ народів після відповідної цензури. «Просвіти» повинні були мати квитаруса, який вів облік квитків. Врешті-решт керівники драматичних гуртків і театральних секцій складали фінансові звіти про надходження коштів.

У 1921 р. через посуху та виконання фантастичних хлібозаготівельних планів в Україні виник голодомор. Нестачу державних коштів (як допомогу голодуючим) режим частково компенсував фінансовими засобами «Просвіт». До того ж, просвітян зобов'язали влаштовувати концерти, лекції, мітинги, вистави тощо з метою залучення населення до добровільної допомоги голодуючим. Лише у Ямпільському повіті за сприяння здебільшого сільських просвітницьких товариств населення збрало 40 млн крб і 8 вагонів хліба (ДАВіО, ф.р.-254, оп. 1, спр. 162, арк. 30). Як бачимо, маніпулювання «Просвітами» з боку державних органів влади входило у повсякденну практику.

Як і раніше, у багатьох селах Поділля були створені просвітницькі товариства. Виникненню «Просвіт» значною мірою сприяли освітяни. У грудні 1921 р. на Поділлі відбулась учительська конференція Ляховецької волості Кам'янецького повіту. Делегати постановили краще організовувати діяльність «Просвіт», залучати до роботи молодь, формувати в неї політичну грамотність. Подібні настрої спостерігалися і у Вінницькому повіті цієї ж губернії. Мало-Чернятинська волосна конференція ухвалила рішення про негайне утворення «Просвіт» в усіх селах. Із цією метою передбачалося залучити освітян «і всі культурні сили, які мають у волості» (ДАВіО, ф.р.-1138, оп.1, спр.16, арк. 6).

Аналіз архівних матеріалів дозволяє стверджувати, що на Поділлі збільшувалася кількість товариств. Навіть наприкінці 1921 р. утворювалися просвітницькі осередки. Зокрема, 21 грудня у с. Левухи Гайсинського повіту, що на Поділлі, утворено «Просвіту». Її головою обрано П. Поліщука, скарбником – М. Човгана, секретарем – С. Твердохліба. Членський внесок визначений у розмірі 5000 крб (ДАВіО, ф.р.-841, оп.1, спр.1, арк. 1). У губернії у 1921 р. нараховувалося 398 товариств (Пшук, 1957, с. 289). Цікаву статистику ми маємо у Ямпільському повіті: тут наприкінці 1921 р. нараховувалося 84 товариства, на 25 травня 1922 р. – 90, на 1 листопада 1922 р. – 84, на кінець року – 75 (ДАВіО, ф.р.-254, оп.1, спр.162, арк. 31, 65, 81, 93). Порівнюючи з іншими повітами, де відбувалося невелике скорочення товариств, тут ми бачимо тенденцію до збільшення їхньої чисельності аж до середини 1922 р. (і це при тому, що з січня 1922 р. сільські товариства перейшли на фінансування з місцевих бюджетів), що можна пояснити лише місцевими умовами та тимчасовою лояльністю чиновників до просвітництва. Частково не погоджуємося з тими науковцями, які виробили стереотипний погляд на ставлення радянського режиму до «Просвіт», який нібито скорочував їхню чисельність вже з 1920–1921 рр.

Поряд із реорганізацією товариств виникали нові «Просвіти». У їх творенні брали участь навіть представники правлячого режиму. Так, 5 березня 1922 р. з ініціативи інструктора політосвіти у с. Стрільниках Ямпільського повіту організоване товариство ім. Т. Шевченка (ДАВіО, ф.р.-837, оп.1, спр.128, арк. 1–2). Головою осередку був М. Шкурин, секретарем –

.....
П. Кардашевський, скарбником – П. Браток. За таких обставин просвітян доводили до відома, що осередок відкривається з дозволу політосвіти і підпорядковується лише йому. Отже, загальний контроль над діяльністю товариств із боку органів державної влади зберігався.

Від початку існування радянського режиму запроваджено державні свята, головним призначенням яких стало зміцнення ідеологічних стандартів, формування шанобливого ставлення до державних інституцій, піднесення авторитетності та здобутків офіційної влади. Загалом формування колективного світогляду та радянського стилю поведінки. Загальне керівництво відзначення свят покладалося на Губполітосвіти, які мали право залучати для цього усі наявні пропагандистські та культурно-освітні ресурси, зокрема й «Просвіт». 12 і 18 березня в усіх театрах ставили безкоштовні вистави, концерти, проводили вечори пам'яті, показували кіно для робітників і червоноармійців. У день 4-ї річниці Червоної армії «Просвіти» зобов'язані були організувати вистави, концерти-мітинги із доповідями на тему: «Організація, існування та значення Червоної армії». Водночас у березні 1922 р. сільські товариства регіону отримали розпорядження, крім Шевченківських днів, відзначати й наступні: 5-у річницю Лютневої і Жовтневої революцій, свято 22 січня (9 січня) 1905 р., День Паризької комуни та ін. У ці дні «Просвіти» зобов'язані були проводити мітинги. Щоб організувати святкування 5-ї річниці Жовтневої революції, створювалися комісії. У волосні комісії, у випадку відсутності представників комітету незаможних селян (КНС), КСМУ, комуністичних осередків, селянських будинків, запрошували просвітян (за залишковим принципом). Із приводу відзначення свят просвітяни проходили інструктаж (ДАВіО, ф.-р.-254, оп.1, спр.165, арк. 54). Відхилення від нього не допускалися.

Втручання органів влади у діяльність «Просвіт» інколи набувало комічного забарвлення. Так, гавришевський волвиконком запропонував місцевому товариству кожного разу після постановки вистав розбирати сцену через те, що вона «наводить неприємне враження на приходячу публіку своїм хаотичним виглядом і затемнює залу» (ДАВіО, ф.-р.-396, оп.4, спр.2, арк. 75).

Незважаючи на прагнення радянської влади підпорядкувати «Просвіти» своїй волі, інколи це супроводжувалося певними труднощами. У 1922 р. на місця були розіслані листи про переорганізацію товариств у сільбуду. У Кам'янецькому повіті передбачалося скликати конференцію політосвітніх робітників, де потрібно було розглянути це питання, а також питання щодо популяризації сільбудів. Проте форум не вдалось організувати через нестачу засобів. Брак коштів як державних, так і місцевих, спричинив гальмування всієї політосвітньої роботи у регіоні, зокрема, в Ольгопольському і Вінницькому повітах Подільської губернії (ДАВіО, ф.-р.-254, оп.1, спр.166, арк. 58; ф.-р.-254, оп.1, спр.107, арк. 40).

Зміцнюючи політосвітню роботу на селі, режим продовжував реорганізацію «Просвіт». Особливо завзято вона здійснювалася у краї навесні 1922 р. Документи Вінницького державного обласного архіву свідчать про те, що у Проскурівському повіті з 60 наявних осередків майже всі були реорганізовані; у Кам'янецькому повіті функціонували 32 реорганізовані товариства і 73 не реорганізованих (ДАВіО, ф.-р.-254, оп.1, спр.600, арк. 34). Процесу реорганізації осередків сприяли КСМУ, КНС та інші споріднені організації, в яких режим вбачав головних суб'єктів культурно-освітніх трансформацій. Проте, слід зазначити, що комсомол у селах – непересічне явище та свідомій молоді був чужим.

Практично всі товариства у 1922 р. переживали скрутні часи. Вони мали обмежені джерела прибутків, засоби для активізації своєї діяльності. За користування окремими речами, які надходили від держави, «Просвіти» сплачували гроші. За статутом осередки мали право на державну допомогу, на що зверталася увага повітових чиновників. Проте підтримку радянських органів отримувала невелика кількість товариств, що діяли виключно на комуністичних засадах. До того ж, нова економічна політика спричинила певну затримку реалізації культурно-освітніх завдань на селі, оскільки просвітяни залучалися до проведення різного роду господарських робіт у межах свого села і навіть повіту, продовольчої роботи на користь тих, хто голодував тощо (ДАВіО, ф.-р.-254, оп.1, спр.40, арк. 9).

Висновки. Зважаючи на сумний попередній досвід взаємовідносин із просвітницькими товариствами, радянський режим не наважився відкрито заборонити їх. Будучи прагматиками і шукаючи вигоду у всьому, представники радянського режиму намагалися скористатися величезною популярністю «Просвіт» серед сільського населення для того, щоб заручитися їхньою підтримкою у процесі насадження своєї доктрини. Для цього відбувалася реорганізація просвітницьких товариств. До їх складу плановірно вводилися представники більшовицьких організацій: КП(б)У, КСМУ, КНС та інших. Нечисленні організації, які погоджувалися працювати за таких умов, фінансувалися з державного бюджету. Так, зрозумівши марність своїх планів щодо перетворення «Просвіт» на слухняне знаряддя комуністичної пропаганди та агітації, радянський режим взяв курс на повну ліквідацію системи просвітництва.

Подяка. Висловлюємо щирю вдячність усім членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автори не отримали фінансової підтримки для написання та публікації цієї статті.

Джерела та література:

ДАВіО – Державний архів Вінницької області.

Герман, О. М. (1995). *Діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі наприкінці XIX і в першій половині XX століття* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – «Історія України»). Чернівці, 24 с.

Євселевський, Л. І., Фари́на, С. Я. (1993). *«Просвіта» в Наддніпрянській Україні. Історичний нарис*. Київ, Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка, 128 с.

Ковба, Ж. (1993). *«Просвіта» – світло, знання, добро і воля українського народу*. Дрогобич: Відродження, 1993. 128 с.

Кришук, Б. С. *Педагогічна та культурно-просвітницька діяльність товариства «Просвіта» на Поділлі (1906–1923 рр.): дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки*. Хмельницький, 2012. 295 с.

Лозовий, В. С. (1996). Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906–1914 рр. *Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.)* (сс. 6–27). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільське міське товариство «Просвіта», Іст.-культуролог. Поділ. Братство.

Малюта, О. В. (2001). «Просвіта» як чинник націотворення українського народу на початку XX ст. – в 20-х рр. XX ст. (на прикладі Подільського товариства). *Поділля у контексті української історії: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції* (сс. 148–153). Вінниця: Вінницький державний педагогічний університет.

Осташко, Т. (1997). Товариство «Просвіта» – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради. *Центральна Рада і український державотворчий процес: матеріали наукової конференції* (сс. 272–280). Київ: НАН України, Ін-т історії України.

Пшук, І. О. (відп. ред.). (1957). *Поділля в період відбудови народного господарства (1921–1925 рр.): Збірник документів і матеріалів*. Вінниця: Держ. архів Вінницької обл., Вінницький обл. краєзн. музей, 627 с.

Середяк, А. (1993). Товариство «Просвіта» в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928). *Нарис історії «Просвіти»*. Львів. Краків. Париж: Просвіта. С. 42–52.

Телячий, Ю. В., Адамський, В. Р., Кришук, Б. С. (2020). Розвиток освітньої справи в контексті діяльності товариства «Просвіта» на Поділлі (початок XX ст.). *Сторінки історії*. 51, 102–124. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220179>

Gennadiy G. Kucherov

ERIHE «Kamenets-Podolsky State Institute»
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

Oksana M. Palyiulko

ERIHE «Kamenets-Podolsky State Institute»
PhD. (History), Associate Professor (Ukraine)

The Activities of Rural «Prosvits» of Podillia Province in 1920–1922. (on the Basis of the State Archive of Vinnytsia Region)

Abstract. The purpose of the article is to clarify the activities of rural «Prosvits» of the Podilsk province and their relationship with the Soviet authorities in the context of strengthening the latter. The research methodology is based on the principles of historicism, scientificity, and systematicity. During the work, methods of analysis, synthesis, problem-chronological, historical-systemic, generalization, etc. were used. The scientific novelty of the research lies in the fact that for the first time in Ukrainian historiography, on the basis of little-known and previously unknown archival materials and documents, the situation of rural «Prosvits» of Podillia province and the peculiarities of their relationship with the authorities of the Soviet regime were traced. It has been established that in the early years of the formation of rural «Prosvits» of the Podilsk province, Soviet officials supported the activities of educational organizations, hoping to use them to promote their ideological principles. The comparatively loyal policy of the regime in relation to educational organizations is defined and substantiated. **Conclusions.** At the beginning of the 1920s, under the conditions of the formation of the Bolshevik regime in the territory of the Podillia province, the further formation of the village «Prosvits» was observed, the initiators of which were both the inhabitants of the villages and the

representatives of the authorities. The latter tried to use the popularity of the associations to strengthen their influence in the village. To fulfill this task, the activities of the centers were financed from the state budget. As the Soviet regime strengthened, educational organizations were systematically reorganized, and their situation began to deteriorate. In the end, not finding mass support among them in carrying out socialist transformations in the countryside, the leaders of Ukraine set out to limit the activities of «Prosvits», and later their complete liquidation.

Key words: Bolsheviks, activity, cell, Soviet regime, rural «Prosvits», society.

References:

- DAVIO** – Derzhavnyj arkhiv Vinnyckoji oblasti [State archive of Vinnytsia region]. [in Ukrainian]
- Gherman, O. M.** (1995). *Dijalnistj tovarystva «Prosvita» na Podilli naprykinci XIX i v pershij polovyni XX stolittja* [Activities of the Prosvita Society in Podillya at the end of the 19th and the first half of the 20th century]: dys. ... kand. ist. nauk: 07.00.01 – Istorii Ukrainy. Chernivtsi, 24 s. [In Ukrainian].
- Kovba, Zh.** (1993). «Prosvita» – svitlo, znannja, dobro i volja ukrajinskogho narodu [«Prosvita» means light, knowledge, goodness and will of the Ukrainian people]. Droghobych: Vidrodzhennja, 128 s. [in Ukrainian].
- Kryshhuk, B. S.** (2012). *Pedagoghichna ta kulturno-prosvitnycja dijalnistj tovarystva «Prosvita» na Podilli (1906–1923 rr.)* [Pedagogical and cultural-educational activities of the «Prosvita» society in Podilla (1906–1923)]: dys. ... kand. ped. nauk: 13.00.01 – Zagaljna pedagoghika ta istorija pedagoghiky. Khmeljnyckyj, 295 s. [In Ukrainian].
- Lozovyj, V. S.** (1996). Dijalnistj Podiljskoji «Prosvity» v 1906–1914 rr. [Activities of Podilaska «Prosvita» in 1906–1914]. *Prosvitnyckyj rukh na Podilli (1906–1923 rr.)* (ss. 6–27). Kam'janecj-Podiljskij: Kam'janecj-Podiljske misjke tovarystvo «Prosvita», Ist.-kuljturologh. Podil. Bratstvo. [in Ukrainian].
- Maljuta, O. V.** (2001). «Prosvita» jak chynnyk naciotvorennja ukrajinskogho narodu na pochatku XX st. – v 20-kh rr. XX st. (na prykladi Podiljskogho tovarystva) [«Prosvita» as a factor in the nation-building of the Ukrainian people at the beginning of the 20th century. – in the 20s of the XX century. (on the example of the Podolsk society)]. *Podillja u konteksti ukrajinskoji istoriji: Materialy Vseukrajinskoji naukovoji konferenciji* (ss. 148–153). Vinnycja. [in Ukrainian].
- Ostashko, T.** (1997). *Tovarystvo «Prosvita» – osередky ukrajinskogho nacionaljno-osvitnjogho rukhu za doby Centraljnoji Rady* [«Prosvita» Society – centers of the Ukrainian national educational movement during the days of the Central Rada]. *Centraljna Rada i ukrajinsckij derzhavotvorchij proces: materialy naukovoji konferenciji* (ss. 272–280). Kyjiv. [in Ukrainian].
- Pshuk, I. O.** (Ed.). (1957). *Podillja v period vidbudovy narodnogho ghospodarstva (1921–1925 rr.): Zbirnyk dokumentiv i materialiv* [Podillia during the reconstruction of the national economy (1921–1925): Collection of documents and materials]. Vinnycja: Derzh. arkhiv Vinnyckoji obl., Vinnyckyj obl. krajezn. muzej, 627 s. [in Ukrainian].
- Seredjak, A.** (1993). *Tovarystvo «Prosvita» v period pershoji svitovoji vijny, vyzvolnykh zmaghanj ukrajinskogho narodu i jikh porazky (1914–1928)* [«Prosvita» society during the First World War, the liberation struggles of the Ukrainian people and their defeat (1914–1928)]. *Narys istoriji «Prosvity»* (ss. 42–52). Ljviv. Krakiv. Paryzh : Prosvita. [in Ukrainian].
- Teljachyj, Ju. V. & Adamskij, V. R. & Kryshhuk, B. S.** (2020). Rozvytok osvitnoji spravy v konteksti dijalnosti tovarystva «Prosvita» na Podilli (pochatok KhKh st.). *Storinky istoriji – Pages of history*. 51, 102–124. [in Ukrainian]. DOI: <https://doi.org/10.20535/2307-5244.51.2020.220179>
- Yevselevskiy, L. I. & Faryna, S. Ya.** (1993). «Prosvita» v Naddnyprianskii Ukraini. *Istorychnyi narys* [«Prosvita» in Dnieper Ukraine. Historical essay]. Kyiv: Vseukrainske tovarystvo «Prosvita» im. Tarasa Shevchenka, 128 s. [in Ukrainian].

Статтю надіслано до редколегії 04.12.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 10.03.2023 р.